

Н. І. Обушна,

к.е.н., доц.,

докторант кафедри державного менеджменту НАДУ,

м. Київ

МОДЕРНІЗАЦІЯ – СУЧАСНИЙ ТРЕНД РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Проведено теоретико-методологічний аналіз модернізації в контексті сучасних дослідницьких підходів. Систематизовано основні концепції, теорії та підходи до визначення її змісту. Розглянуто типологізацію окремих видів модернізації. Обґрунтовано важливість модернізації українського суспільства в умовах суспільних перетворень.

Ключові слова: модернізація, суспільна трансформація, революція, модернізація державного управління, публічне управління.

В Україні в умовах переходу від тоталітаризму до демократії, від редистрибутивної економіки до ринкової відбуваються досить складні й суперечливі трансформаційні процеси, спрямовані на конструювання демократичної національної держави та її інституцій, подальший динамічний і безперервний розвиток цінностей громадянського суспільства та збереження інтересів як самої країни, так і її громадян зокрема. Усе це зумовлює нагальну необхідність масштабних модернізаційних змін у країні, динаміка розвитку яких має специфічні форми свого втілення в різних просторово-часових та соціокультурних умовах і без реалізації який Україна ризикує опинитися на маргінесі світового розвитку.

У контексті сучасних досліджень є значна кількість розвідок, присвячених безпосередньо аналізу феномена модернізації та її впливу на розвиток сучасного суспільства. Зокрема, найбільшого розроблення проблема модернізації набула з середини 60-х рр. ХХ ст. в західноєвропейській науці, що уособлена такими видатними вченими, як З. Бауман, Д. Белл, Дж. Берлі, М. Вебер, Е. Гідденс, Е. Дюркгейм, А. Етціоні, Р. Інґлґарт, У. Ростоу, Г. Спенсер, Д. Стіґліц, С. Хантінгтон, П. Штомпка та ін.

У вітчизняній теорії та практиці динамічне дослідження цієї проблеми розпочалося наприкінці 90-х рр. ХХ ст. та продовжується до цього часу. Серед праць українських вчених на особливу увагу заслуговують розробки Е. Афоніна, О. Білоруса, В. Князева, І. Кравченко, О. Литвиненка, Е. Лібанової, М. Михальченка, О. Оболенського, М. Паламарчука та ін.

Незважаючи на актуальність тематики, у вітчизняній науці все ж недостатньо досліджено зв'язок між такими поняттями, як “суспільна модернізація”, “суспільна трансформація”, “суспільна зміна”, що зумовлює виникнення герменевтичної проблеми, яка пов'язується з відсутністю єдиного чіткого розуміння сутності модернізації та її викликів національним спільнотам. Структуризації потребують також аспекти класифікації окремих видів модернізації.

Метою цієї статті є теоретичний аналіз особливостей та суперечностей використовуваних підходів до концептуалізації поняття “модернізація” як особливої форми суспільного розвитку та обґрунтування її актуальності для України в умовах суспільних перетворень. Досягнення мети зумовило постановку та вирішення таких завдань: розкриття змістовних аспектів модернізаційної парадигми; визначення

історичних етапів становлення школи модернізації; систематизація окремих теорій модернізації; обґрунтування перспектив модернізації українського суспільства в умовах суспільних перетворень.

Масштабні соціально-політичні зміни, що відбулися в Україні протягом останнього року, мали наслідком те, що українське суспільство наразі має вирішувати завдання утвердження державності та збереження соборності й незалежності одночасно із забезпеченням демократизації всіх процесів. На практиці все це призводить до появи значних суперечностей. У даному контексті професор А. Колодій відзначає, що “на попередніх етапах розвитку України протягом років незалежності до неуспіху призвела трансформація без модернізації, половинчастість *замін* та викривлення *змін*, повернення і насадження архаїчних соціальних форм, про які часто пишуть як про феодальні. Тож, враховуючи власний негативний досвід, маємо тепер не випустити з-під уваги необхідність завершення революції (перезаснування) шляхом доведення до кінця необхідних заміни і трансформації і продовження та закріплення їх реформами, спрямованими на модернізацію” [2].

У зв'язку з цим усе частіше в розгляді суспільних змін використовують модернізаційний підхід, що трансформується в інструмент пізнання та пояснення нових шляхів розвитку, удосконалення соціальних інститутів, суспільних відносин, і тим самим він відрізняє поняття “модернізація” від понять “розвиток”, “трансформація”, “зміна”, що є більш нейтральними стосовно динаміки суспільного процесу в рідчисті його прогресивних тенденцій.

Розглядаючи проблеми суспільних змін, що відбуваються в Україні, професор М. Михальченко наголошує, що “трансформація, зміна, розвиток можуть бути орієнтовані на зміну реалій куди завгодно: уперед, назад, убік, по колу і т. д. Модернізація ж орієнтує суспільство і його структури, сфери на вдосконалювання, просування вперед, на розроблення й реалізацію нових цілей, завдань, пріоритетів, стратегій. Модернізація – це творчо-перетворювальна функція розвитку. Але специфічна – як засіб оновлення суспільств. Модернізація дійсно є незавершеним проектом і проектом, що ніколи не завершується в глобальному вимірі. Суспільство, яке завершило модернізаційний проект, може вирушати на історичний смітник” [3, с. 19].

Отже, доцільно чітко розмежовувати поняття модернізації та трансформації. Якщо модернізація передбачає адаптовану до сучасних вимог зміну процесу з набуттям ним нової позитивної якості, то трансформація – перетворення внутрішньої сутності певного явища та переведення його з одного стану функціонування в інший. Зокрема, німецький державознавець і політолог Е. Шнайдер пояснює “трансформацію” як повне перетворення однієї системи в іншу, так би мовити, успішно здійснений перехід [6]. Такий підхід ще раз засвідчує те, що розгляд модернізаційних спроб України неможливо досліджувати відірвано від ідей трансформації.

Принципова методологічна відмінність спостерігається і в розумінні співвідношення понять “модернізація” та “революція”. Революція – це суцільна й конструктивна зміна закономірностей функціонування певного явища, яка закономірно має двосторонній характер, а саме: з одного боку, вона виникає в результаті недостатньо швидкої та комплексної модернізації, а з іншого – є певною формою протесту проти самого процесу модернізації та його соціальних наслідків. У цьому контексті революцію можна розглядати як специфічний тип трансформації та модернізації, яка є їхнім граничним моментом переходу суспільства з однієї фази в іншу.

Усвідомлення сьогодні нової біфуркації, нелінійності світового розвитку та об'єктивної трансформації світової архітектури привели до суттєвої зміни в парадигмах соціального пізнання, яка проявляється в тому, що в Україні наразі здійснюється поступовий перехід від стихійно-свідомих процесів модернізації, де свідомий елемент перебуває на другому місці, до свідомих стратегій модернізації, коли практичні дії здійснюються на основі теорії. Відповідно, під час дослідження цих питань доцільно виходити з розуміння різних аспектів модернізації, з визначення внутрішніх цілей яких фактично формується зміст системи державного управління в Україні.

Дійсно, всередині модернізаційної школи в межах різних підходів, як теоретико-методологічних, так і дисциплінарних, науковці по-різному акцентували увагу на ключових проблемах модернізаційного переходу від традиційного до сучасного суспільства тощо. Зрозуміло, що така різнобічна постановка питання знайшла своє відображення, відповідно, і в концептуалізації самого поняття “модернізація”.

Уперше поняття “modern” було використано в Європі наприкінці V ст. з метою розмежування християнського сьогодення та язичницького минулого [8]. У наступні періоди розвитку людства контекст сприйняття сутності модернізації поступово змінювався і лише в період Просвітництва набув змісту, тотожного його сучасному розумінню. За визначенням Ю. Хабермаса [8], “модерним сучасним сьогодні вважається те, що сприяє об'єктивному вираженню спонтанно оновлюваної актуальності духу часу”.

Своє подальше змістовне втілення Модерн знаходить у наукових парадигмах позитивізму, матеріалізму, атеїзму, у політичних системах секуляризованого суспільства, у концептах ліберальної демократії та соціокультурному уявленні щодо індивідуальної гідності, що перетворюється на ідеологію свободи і прав людини. Відповідно, у наукових працях дефініція “модернізація” досліджується досить різнобічно (рис. 1).

Зміст підходу	Його предстваники
1. Кризь призму соціальних перетворень суспільства (як процес людського розвитку, у межах якого соціально-економічний прогрес приводить до змін у культурній, соціальній та економічній сферах всередині окремого суспільства)	М. Вебер, В. Дюркгейм, А. Етціоні, В. Інземцев, О. Конт, С. Липсет, У. Ростоу, Г. Спенсер, Дж. Сорос, В. Федотова, В. Шевченко та ін.
2. У контексті “історичної модернізації” (як процес змін, що приводить до двох типів соціальних, економічних і політичних систем, які склалися в Західній Європі та Північній Америці в період між XVII і XIX ст. і поширилися на інші країни та континенти)	К. Маркс, Ш. Эйзенштадт та ін.
3. У контексті формування нового типу динамічної й активної особистості, орієнтованої на досягнення нових, нетрадиційних цілей	А. Сміт, П. Бергер, Н. Тсірос, А. Турен та ін.
4. У контексті створення нових інституціональних механізмів, кардинальної трансформації, що пов'язана з рухом від традиційності до сучасності	Р. Інглегарг, А. Колодїй, В. Мур, Т. Піїрайнен, Г. Спенсер, С. Хантінгтон, П. Штомпка та ін.

Рис. 1. Узагальнення підходів до трактування сутності поняття “модернізація”

Сучасне трактування сутності “модернізації” подається, зазвичай, у двох аспектах [7, с. 18, 25]: 1) у вузькому (прагматичному) сенсі, модернізація характеризується як процес перетворення суспільства в напрямі підвищення його конкурентоспроможності у світовому господарстві за рахунок нових джерел розвитку, пов’язаних з інноваційною економікою та новими технологіями. Стратегія однаковою мірою властива як демократичним, так і недемократичним країнам; 2) у широкому розумінні, як провідні тренди модернізації визначають зміни системи інституцій, їхню спеціалізацію та поєднання з системами саморегуляції – представницької демократії, вільної ринкової економіки, незалежної судової системи, автономної науки, незалежної від влади культури та інших інституцій, що забезпечують вільний обмін ідеями, містять механізми проведення відповідальної політики та управління, стверджують права і свободи людини.

У цілому теоретичну та гносеологічну історію модернізації не може бути розглянуто без ґрунтовного дослідження історичного концептуального контексту дискусій навколо визначення контенту ідеї модернізації. З цією метою загальні періоди розвитку теорій модернізації відбито на рис. 2.

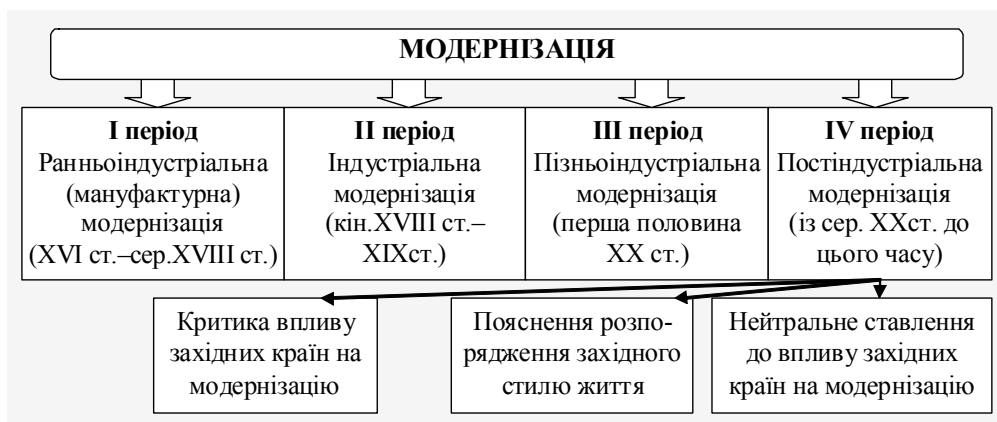

Рис. 2. Загальні періоди розвитку теорій модернізації

Незважаючи на те, що модернізаційні процеси плинули протягом усього історичного розвитку людського суспільства в різних формах і з різною швидкістю, виникнення концепції модернізації на теоретичному рівні пов’язують з ідеєю К. Маркса щодо поділу історичного процесу на доіндустріальну й індустріальну стадії. У XIX ст. загальні положення ідеї К. Маркса набули подальшого розвитку у працях німецького філософа Ф. Тьонніса, який уперше висловив сумніви щодо прогресивності модернізаційних змін та озвучив думку про побічні негативні ефекти розвитку.

Отже, теоретико-методологічні основи модернізаційної парадигми утворюють різні класичні теорії соціальних змін К. Маркса, Ф. Тьонніса, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, М. Вебера та ін. Відповідно, термін “модернізація” в класичній соціології концептуалізувався під кутом зору різних соціальних процесів: Марксом – як процес розвитку ринку і капіталізму, Дюркгеймом – як процес соціальної диференціації, Вебером – як процес раціоналізації.

У теоріях модернізації та конвергенції, які в своєму гносеологічному сенсі стали відлунням повоєнної доби, знайшов своє відображення розподіл держав на три окремі

політичні реальності, на “три світи”: “перший світ” – це індустріально розвинені суспільства (включаючи Західну Європу, США, Японію); “другий світ” – це авторитарні соціалістичні суспільства на чолі з СРСР, що просувалися по шляху насильницької індустріалізації за рахунок серйозного соціального збитку; і “третій світ” – це світ постколоніальних суспільств, що затрималися в своєму розвитку на доіндустріальній стадії.

Класичні теорії модернізації, зазвичай, зосереджено на аналізі взаємодії країн “першого” і “третього” світів і перспектив модернізації країн “третього” світу. Теорії конвергенції, що виникли слідом за класичними теоріями модернізації, зосередилися на аналізі розриву між країнами “першого” і “другого” світів і на проблемі ліквідації даного розриву.

Нові перспективні пізнавальні можливості наукової рефлексії сутності модернізації надає теорія постмодернізації, що виникає наприкінці ХХ ст., котра є не лише альтернативою старій теорії, а й своєрідним продовженням її інноваційної орієнтації. Згідно з думкою Р. Інглегарта, постмодернізація змінює характер базових норм політичного, трудового, релігійного, сімейного, економічного життя. “Цей термін має важливе значення, оскільки в ньому закладено певний концептуальний сенс, згідно з яким процес модернізації вже не є самою останньою подією в сучасній історії людства, і соціальні перетворення розвиваються сьогодні зовсім в іншому напрямі” [4, с. 268].

Слід відзначити, що нечіткість вихідних понять, еволюція історичного процесу викликали необхідність численних доповнень вихідної концепції модернізації. Сучасний модифікований модернізаційний підхід помітно дистанціювався від класичної версії, перетворившись з односторонньої, абстрактної концепції в історико-емпіричних дослідженнях на суперечливу, заплутану й еластичну по відношенню до історичної реальності дослідну програму. Але прихильники теорії модернізації підкреслюють, що модернізаційна перспектива ніколи не претендувала на роль універсальної пізнавальної відмічки, що пояснює все і вся в історичному минулому [5, с. 104]. Відповідно, у сучасній структурно-функціоналістичній теорії виділяють дещо інші головні ознаки модернізації, що їх запропоновано на рис. 3.

Рис. 3. Головні ознаки модернізації в сучасній структурно-функціоналістичній теорії

Отже, термін “модернізація” в суспільних науках розширився від свого первісного значення – процесу трансформацій традиційного суспільства в модерне. Його можна застосовувати і на позначення безперервного процесу пристосування політико-економічних систем до нових викликів, що перед ними постають. Водночас найчастіше цей термін вживається не щодо спонтанних змін, а стосовно свідомих спроб здійснення реформ для подолання стану відставання від найбільш ефективних на цей момент суспільних практик.

Отже, незаперечною в підходах до визначення сутності модернізації хіба що є констатація того факту, що модернізація переважно сприймається як квінтесенція сучасного етапу розвитку (так званий тренд суспільного розвитку), оскільки феномен модернізації, як один з головних сучасних світових процесів, зумовив провідні тенденції трансформаційних змін в усіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства в цілому.

Модернізаційна парадигма продовжує розвиватися, здійснюючи при цьому експансію в нові для неї галузі теоретизування, абсорбуючи і адаптуючи нові теоретико-методологічні підходи. Однак у теорії модернізації до цього часу не існує чітко розробленої схеми її класифікації. Тому шляхом синтезу концептуальних поглядів на феномен модернізації автором систематизована класифікація видів модернізації з урахуванням головних класифікаційних позицій, яку подано на рис. 4.

У межах нашого дослідження модернізація розглядається з точки зору системного підходу та аналізу, тобто як складна система, що складається з різного роду підсистем різного рівня і передбачає зміни (оновлення) економічних, політичних, правових, культурних інститутів та суспільних відносин на сучасних засадах визнання принципів демократії, верховенства права та прав людини, ринкової економіки, соціальної держави, усталених міжнародних норм співіснування країн тощо.

Враховуючи вищевикладене, під “модернізацією” розуміємо системний процес різного роду зрушень і перетворень конкретних інституційних сфер суспільства, що забезпечує перехід суспільного устрою від одного стану розвитку до іншого в напрямі його осучаснення й постійного якісного вдосконалення. Такий підхід засвідчує той факт, що модернізація є значно вищим рівнем оновлення суспільства, на відміну від звичайного швидкого економічного зростання та швидких соціальних змін. Відповідно, саме цей аспект сприйняття модернізації закладає перспективи для подальшої розробки даної проблематики в межах вітчизняної науки державного управління.

Окрім того, слід звернути увагу на те, що модернізація, як складна система, обов’язково має включати й управлінські функції. Звідси система модернізації складається з сукупності об’єктів і суб’єктів управління, які тісно мають взаємодіяти між собою у процесі управління. Без управління будь-яка система, включаючи і систему модернізації, перебуває в стані спокою та аморфності.

Модернізація – дійсно складна категорія, що може розглядатися не тільки як система, але й як вид людської діяльності, процес; стосуватися як усіх суспільних відносин, так і лише якоїсь однієї сфери або навіть однієї галузі економіки. Але в будь-якому разі модернізація є системою заходів, дій, спрямованих до єдиної *мети* – повноцінної соціалізації людини та забезпечення конкурентоспроможності держави й нації як культурно-однорідної та солідарної спільноти. Отже, на наше переконання, саме трансформація (соціалізація) людини, формування нової спільноти “суспільства модерну” це та кінцева мета, що має стояти на вершині парадигми модернізації як сучасного тренду розвитку українського суспільства.

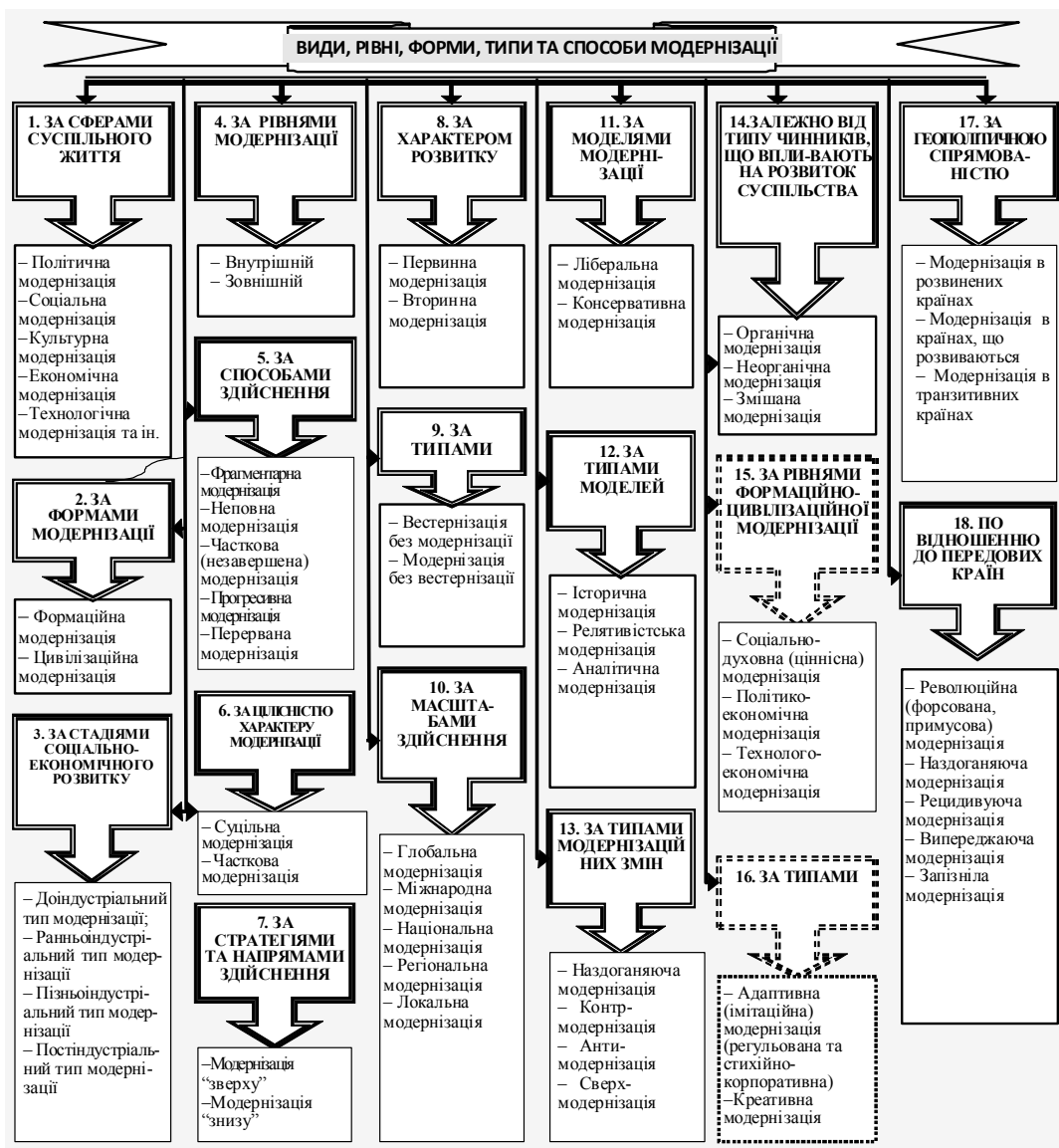

Рис. 4. Видова класифікація модернізації

Аналізуючи ознаки “традиційного” і “сучасного суспільства”, можна стверджувати, що нинішньому українському суспільству вже притаманні деякі ознаки “сучасності”, а саме: світський характер суспільного життя, процеси формування демократії та демократичної системи влади тощо [1, с. 219]. Водночас, порівняно з перетвореннями, що відбулися в інших країнах Центральної та Східної Європи або ж в окремих колишніх республіках СРСР, вибудована в Україні політична та економічна система залишається досить неефективною, насамперед з точки зору створення політичних та економічних умов демократичного та стабільного розвитку суспільства.

На думку експертів, чинна система також є недостатньо ефективною для скорочення традиційного відставання нашої країни (зокрема, технологічного) від розвинених держав світу, що пов'язано не стільки з суб'єктивними та культурно-історичними чинниками (постколоніальний стан суспільства, національна еліта, що послаблена роками репресій та ін.), скільки з відсутністю до цього часу цілої низки інституційних та структурних реформ, які були успішно реалізовані іншими країнами.

Тож, у кінцевому підсумку Україна до цього часу не спромоглася завершити якісну трансформацію політичної та економічної системи, що наразі зумовлює необхідність проведення масштабної модернізації всіх сфер життя, тобто комплексного реформування чинних та створення нових політичних, правових, економічних та суспільних інституцій, а також запозичення тих культурних норм, які відповідають найкращим світовим стандартам і цінностям у розвинених демократичних країнах світу.

Пріоритетним напрямом такої модернізації, на нашу думку, має бути докорінна зміна формату спілкування держави та громадян, підґрунтям якого є функціонування ефективної та результативної системи публічного управління. Це означає, що Україна, яка обрала європейський вектор розвитку, має рухатися інноваційним шляхом удосконалення моделі управління в публічному секторі. Відповідно, публічне управління повинно ґрунтуватися на цінностях цивілізаційного та формаційного розвитку, громадянського суспільства та забезпечувати максимальне включення громадян до управління державою для досягнення легітимно розроблених і визнаних цілей прогресу, забезпечувати пошук компромісів або усунення соціальних, економічних і політичних суперечностей у суспільстві.

Отже, можна констатувати, що наразі суспільний розвиток сучасного світу відбувається під знаком модернізації. Як наслідок, і модернізаційна парадигма в суспільстві також продовжує постійно розвиватися, здійснюючи експансію в нові для неї галузі теоретизування, абсорбуючи і адаптуючи нові теоретико-методологічні підходи. Процес модернізації при цьому – має комплексний і системний характер, зачіпаючи всі сфери в соціальному, політичному та економічному житті суспільства; супроводжується трансформацією інструментів і способів освоєння та посилення контролю з боку громадянського суспільства, технологічним прогресом; є довгостроковим (десятиліття) процесом, тому що масштаб вирішуваних завдань вимагає повільних і адаптивних змін; є відповіддю на кризові явища в соціально-економічній системі країни.

З урахуванням масштабності поставлених завдань деякі важливі аспекти цих проблем автору вдалося розглянути лише поверхнево, що відкриває широкі можливості для подальших досліджень проблеми модернізації суспільства.

Література:

1. Бужимська К. О. Теорія модернізації: виникнення, розвиток, сучасний стан / К. О. Бужимська // Вісн. ЖДТУ. – 2008. – № 2 (44). – С. 216–227.
2. Колодій А. Ф. Парадигми змін і сучасний політичний процес в Україні / А. Ф. Колодій // IV Міжнародна наукова конференція “Соціальне прогнозування та проектування: модернізація політичної системи України” (м. Запоріжжя, 28 берез. 2014 р.). – Запоріжжя, 2014.
3. Михальченко М. Політична реальність в Україні: трансформація, модернізація, революція? / М. Михальченко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2005. – Вип. 7. – С. 18–27.
4. Новая индустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М., 1999. – 420 с.

5. Опалько В. В. Модернізація світової економіки: теоретико-методологічний аспект / В. В. Опалько // Науковий вісн. Херсон. держ. ун-ту. – 2014. – Вип. 6, ч. 1. – С. 103–106.

6. Резнік В. С. Модернізація, самоорганізація та легітимізація соціального порядку у сучасному перехідному суспільстві: концепція дослідження / В. С. Резнік // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Х., 2014. – Вип. 20. – С. 21–26.

7. Социокультурные особенности российской модернизации : материалы круглого стола. – М. : Экон-Информ, 2009. – 152 с.

8. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас ; [пер. с нем. М. М. Беляева и др.]. – М. : Весь мир, 2003. – С. 43.

Obushna N. I. Modernization – a current trend in the development of society.

This article presents theoretical and methodological analysis of modernization in the context of current research approaches. Main concepts, theories and approaches to determination of its content were systematized. Specific typological kinds of modernization were examined. Under social transformation necessary to ensure entry of Ukraine on the path of sustainable development, the importance of modernization of Ukrainian society was substantiated.

Key words: modernization, social transformation, revolution, modernization of public administration, public administration.

Надійшла до редколегії 30.09.2015 р.